



Baltais stārķis, svētēlis

Māra Janaus,

[Latvijas Ornitoloģijas biedrības](#) balto stārķu monitoringa vadītāja
LU Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijas vadošā pētniece

Šķiet, Latvijā nav cilvēka, kas nepazītu balto stārķi *Ciconia ciconia* – vasarā, braucot pa laukiem, laikam gan nav iespējams nobraukt ne 10 kilometrus, lai neieraudzītu pašus stārķus vai to ligzdas. Tomēr – cik daudz par to ziniet? Šis materiāls palīdzēs uzzināt vairāk.

Saturs

Izskats	2
Radnieki, izplatība, vēsture, skaits	2
Migrācijas, ziemošana	2
Barošanās	3
Ligzda	3
Ligzdošana	4
Baltie stārķi un cilvēks	4
Literatūra	6

Šis materiāls tapis ar Latvijas vides aizsardzības fonda finansiālu atbalstu 7. starptautiskās balto stārķu ligzdu uzskaites ietvaros 2014. gadā. Uzskaiti Latvijā organizē Latvijas Ornitoloģijas biedrība sadarbībā ar Latvijas vides aizsardzības fondu, Latvenergo koncernu, LU Bioloģijas institūtu, Valsts Izglītības satura centru, portālu Draugiem.lv, Dabasdati.lv un karšu izdevniecību “Jāņa sēta”.



Latvijas
vides
aizsardzības
fonds



draugiem.lv/lob



Saziņai: www.lob.lv, baltiestarki@lob.lv

Izskats

Baltais stārķis ir liels putns ar garām sarkanām kājām un knābi, balts ar melniem spārnu galiem, spārnu izpletums 155–165 cm, sver ap 3,5 kg, tēviņi līdzīgi mātītēm, tikai nedaudz lielāki. Jaunajiem stārķiem knābis un kājas tumšas, sarkano krāsu tie iegūst pirmā dzīves gada laikā. Dzīves ilgums – maksimāli 30 gadi, dzimumgatavību parasti sasniedz 3–6 gadu vecumā.

Radnieki, izplatība, vēsture, skaits

Baltie stārķi pieder pie stārķveidīgo dzimtas, kura ietver sešas ģintis ar 17 sugām. Bez mums zināmajiem baltajiem un melnajiem stārķiem var minēt arī, piemēram, jabiru un marabu stārķus. Baltie stārķi mūsdienās ligzdo nelielā apgabalā Tālajos Austrumos (tā gan ir cita pasuga vai pat suga), daļā Tuvo Austrumu zemju, kā arī gandrīz visā Eiropā, bet tā tas nav bijis vienmēr. Šo putnu dzimtene ir Tuvo Austrumu zemes, kur tie skaitījušies neaizskarami. Domājams, ka vismaz kopš agrīnajiem viduslaikiem gan paši putni, gan paradums tos saudzēt un palīdzēt, izvietojot ligzdu pamatnes, izplatījies Eiropā; to „svētums” bijis tik nozīmīgs, ka par svēteļa nogalināšanu draudējis pat nāvessods. Latvijā baltie stārķi ienākuši salīdzinoši vēlu – līdz ar intensīvu līdumu līšanu, jo tie ir tipiski atklātu ainavu putni, bet Latvija, kā zināms, ir tipiska mežu zeme. To izplatīšanos veicināja vāciešu ieviestās tradīcijas. Par to, ka Latvijā baltie stārķi ligzdo samērā nesen, liecina arī tas, ka tie praktiski nav minēti ne tautasdziesmās un teikās, ne vietvārdos. Mūsu „īstais” ir melnais stārķis jeb gandrīz – pēc iespējas neskartāku mežu iemītnieks. Pirmās rakstītās liecības par baltajiem ir no 18. gs. vidus, kad tas minēts ligzdojošo putnu sarakstā. Līdz 19. gadsimtam tā ligzdošanas areāla ziemeļu robeža gāja aptuveni gar Daugavu, 19. gs. sākumā atzīmēts tā skaita pieaugums un izplatības robežu atvēršanās uz ZA, bet no 19. gs. vidus tas jau ligzdo visā tagadējās Latvijas teritorijā. Pirmās konkrētās ziņas par Latvijā ligzdojošo skaitu ir iegūtas 1934. gadā pirmās starptautiskās balto stārķu ligzdu uzskaites gaitā – 6750 apdzīvotas ligzdas. Turpmākajās starptautiskajās uzskaitēs iegūtie rezultāti liecina, ka 1958. gadā pie mums ligzdoja ap 6700 pāru, 1974. g. – 5700, 1984. g. – 6300, 1994. g. – 10 600, 2004. g. – 10 600 pāru. Ar nepacietību gaidām, kādi rezultāti būs 2014. gadā veiktajai uzskaitē. Šobrīd Latviju ne bez pamata varētu saukt par balto stārķu lielvalsti – pie mums savus bērnus izaudzē apmēram 4,5% no visiem pasaules baltajiem stārķiem, kas tik mazai valstij ir ļoti daudz. Līdzīgs ligzdu izvietojuma blīvums ir Lietuvā un Polijas ZA.

Migrācijas, ziemošana

Baltais stārķis ir tipisks ceļotājs, ziemu pavada Āfrikā, pie mums izaugušie – galvenokārt tās austrumu daļā un centrā, neliela daļa aizlido līdz pat Āfrikas pašiem dienvidiem. Pirmie stārķi ierodas Latvijā marta beigās–aprīļa sākumā, dodas prom pašās augusta beigās–septembra sākumā (pazūd dažu dienu laikā). Pirms došanās prom tie pulcējas lielos (desmiti–simti putnu) baros ar barību bagātās vietās. Lai cik tas būtu dīvaini, pirmie ligzdas apkārtni pamet jaunie putni, bet aizceļošana gan notiek lielos kopīgos baros. Mūsu stārķi uz un no ziemošanas vietām lido gar Vidusjūras austrumu galu; tie, kas ligzdo uz rietumiem no Rietumvācijas–Holandes, gar tās rietumu galu. Lido planējot un riņķojot, izmantojot siltās augšupejošās gaisa strāvas, parasti lielos baros. Mūsējie ziemotnes Āfrikā sasniedz apmēram pēc 2–3 mēnešiem, bet atpakaļceļš ir straujāks – ap 1,5–2 mēneši. Pirmo

dzīves vasaru pavada teritorijā starp ziemošanas un ligzdošanas vietu, nākamās – arī, bet jau tuvāk dzimtajai vietai. Vasarojošie nepilngadīgie putni turas lielākos vai mazākos baros (parasti daži līdz daži desmiti putnu, bet dažkārt pat pāris tūkstošu putnu lieli sakopojumi, kā tas tika novērots pirms desmit gadiem Tukuma rajonā). To galvenā nodarbe ir barošanās, lai pilngadību un ģimenes priekus sagaidītu iespējami labākā fiziskā kondīcijā.

Barošānās

Baltais stārķis ir gaļēdājs, savā ziņā to varētu saukt arī par plēsēju. Pamatbarība nebūt nav vārdes (kā to uzskata daudzi), it sevišķi mūsdienās, kad varžu palicis daudz mazāk. Stārķu ēdienkarte ir ļoti daudzveidīga – ēd visus dzīvniekus, ko vien spēj norīt – kukaiņus, to kūniņas un kāpurus, peļveidīgos, kurmjus, čūskas, ķirzakas, vārdes, zivtiņas, uz zemes ligzdojošo putnu mazuļus, arī maitu; samērā jauns, bet diemžēl bagāts cilvēku radīts barības avots ir automašīnu notriektie dzīvnieki – ne velti gar šosejām brienoši stārķi ir visai bieža parādība. Ne velti jau no 19. gs. līdz mums nonākušas rakstītas liecības par to, ka tur, kur daudz balto stārķu, pazūd griezes, ķīvītes, pļavu tilbītes un citi putni. Arī mūsdienās palaikam dzirdamas diskusijas par to, vai balto stārķu nav par daudz, tomēr – to ir tieši tik, cik spēj uzturēt vide; tad jau būtu jāiznīcina jebkuri plēsīgie dzīvnieki – arī tie taču ēd gaļu! Ilgtermiņā stabilā biotopā plēsēji nekad pilnībā neiznīcina savus upurus – ja vienu kļūst mazāk, tie pārslēdzas uz citiem. Ziemošanas laikā ļoti nozīmīgs barības avots ir masveidā savairojušies siseņi, kas gan mēdz būt ļoti neveselīga un bīstama pārtika – Āfrikā arī vēl mūsdienās šos kukaiņus apkaro ar ļoti indīgām vielām, kas, uzkrājušies to ēdāju organismā, izraisa neauglību.

Ligzda

Parasti ligzdas ierīko cilvēka mītņu tuvumā, patīk, ja tuvumā tiek turēti mājlopi (tur vairāk barības), un vispār ekstensīva lauksaimniecība. Labprāt izmanto cilvēka palīdzību – mākslīgus ligzdu pamatus. Pie mums agrāk ligzdas bija atrodamas uz kokiem, kur to ierīkošanā piedalījās cilvēki (1934. g. tādu bija ap 80%), bet Rietumeiropā tipiskākas bija uz ēkām celtas ligzdas. Tā kā cilvēki ligzdu pamatus izvietoja aizvien retāk, bet bez to palīdzības uz koka stārķiem ligzdu uzbūvēt ļoti grūti, tie aizvien vairāk sāka apgūt alternatīvu ligzdas vietu – elektrības un telefona stabus: 1974. g. tādu bija tikai 1%, bet patlaban – jau ap 70%. Dažkārt tie ligzdai izvēlas visai dīvainas vietas – siena kaudzi, darbojošos ceļamkrānu (Milzkalnē), pieminekli (piemēram, Inčukalna brāļu kapos). Ligzdu būvē abi partneri. Pie mums ligzdas parasti atrodas patālu viena no otras, bet gadās, ka tie ligzdo arī kolonijās – piemēram, lapegļu alejā ceļa posmā Matīši–Mazsalaca – ap 30 ligzdas, ap desmit ligzdas vienuviet stārķi paši sabūvējuši Ogresmuižā, Vilzēnmuižas apkaimē, u.c., pat vairākas vienā kokā, kā tas ir, piemēram, Slagūnē. Ligzdošana kolonijās ir parasta dažviet Vidusāzijā un pēdējās desmitgadēs – arī Spānijā, kur to skaits ir strauji pieaudzis saistībā ar jaunu bagātīgu barības vietu rašanos (lielas apūdeņojamas platības, milzīgas atklātas atkritumu izgāztuves). Pāreja uz barošanās šādās cilvēka radītās Leiputrijās novedusi pat pie apbrīnojamas uzvedības maiņas – par tipisku migrantu uzskatītais baltais stārķis tur daļēji kļuvis par nometnieku – kāpēc gan uzņemties risku un grūtības, ceļojot uz Āfriku, ja barības papildam ir turpat uz vietas? Rezultātā – vairāki desmiti ligzdu uz vienas vienīgas Alfaro katedrāles jumta!

Ligzdošana

Baltie stārķi cenšas atgriezties tajā ligzdā, kur iepriekš jau perējuši, it īpaši, ja ligzdošana bijusi sekmīga. Parasti pirmais ligzdā atgriežas tēviņš. Nereti uz vienu un to pašu ligzdu pretendē vairāki stārķi, tad izceļas karsti ķīviņi un bojā var aiziet arī jau iedētās olas. Izdēj parasti 3 – 5 baltas olas, tās perē un mazuļus aprūpē abi vecāki. Bieži tiek jautāts – vai stārķu pāris ir uzticīgs viens otram? Atbilde drīzāk ir negatīva – izņemot perēšanas un mazuļu audzēšanas laiku, stārķi uzturas baros, nevis pa pāriem; pareizāk būtu teikt, ka tie cenšas būt uzticīgi vienai ligzdošanas vietai. Kā jau dabā ierasts, izaug veselākie un stiprākie mazuļi (Latvijā – vidēji 2,3 katrā sekmīgā ligzdā). No tiem, kas ir vārgi un „nepareizi”, vecāki atbrīvojas, izmetot no ligzdas vai pat izbarojot pārējiem mazuļiem. Tas nav nekas neparasts arī citiem dzīvniekiem, tikai mēs to neredzam... Nopietnu dabisko ienaidnieku baltajam stārķim nav daudz, lai gan dažkārt to ligzdas iztukšo kāds nekaunīgāks krauklis, arī daži jūras ērgļu pāri Kurzemē specializējušies stārķu mazuļu zagšanā no ligzdām, kas neatrodas gluži blakus cilvēku mājām.

Baltie stārķi un cilvēks

Ir pilnīgi skaidrs, ka bez cilvēka tiešas un netiešas līdzdalības balto stārķu gan pasaulē kopumā, gan Latvijā būtu daudz mazāk. Lielākajai daļai cilvēku Eiropā un Āzijā baltie stārķi patīk, un mēs tiem ja ne palīdzam, tad vismaz paciešam. Citādi tas ir Āfrikā – putns ir samērā liels, tam daudz gaļas, un vietējie attiecas pret tiem kā pret parastu medījumu; tiesa, pēdējās desmitgadēs rietumu civilizācijas ietekmē šī attieksme daudzviet mainās. Eiropā gan maz kam ienāktu prātā stārķi medīt pārtikai, pārāk noturīgas ir tradīcijas un priekšstati par šo putnu.

Īsumā – visdažādākās pasaules tautas balto stārķi raksturo kā aizstāvi un labdari. Un kādas dīvainas māņticības ar to saistītas! Ukrainu putnu pētnieki uzrakstījuši veselu nodaļu par svēteli grāmatā par dažādu tautu ticējumiem, kas saistīti ar putniem (Борейко, Грищенко 1999). Bez visizplatītākā par stārķi – bērnu gādātāju ir vēl bezgala daudz citu. Tas ir dievu vēstnesis, vai cilvēks no tālām zemēm, vai musulmanis, kurš ne reizi dzīvē nav veicis svētceļojumu uz Muhameda kapu un pēc nāves spiests to darīt katru gadu putna veidolā. To kuņģiem ir dziednieciska ietekme attiecībā uz visām indēm, dziedē arī olas un tauki. Svēteļi nes mieru, veselību, satiecību un pārticību vietai, kur apmeties, bet atriebjas tiem, kas nodara pāri. Ja meita pavasarī pirmo reizi ierauga stārķu pāri – gada laikā izies pie vira, ja vienu stārķi – vēl paliks meitās, un atrodami vēl ļoti daudz citu ticējumu. Tas ir bezgala uzticīgs laulības partneris, savā labsirdībā nes uz savas muguras mazos putniņus uz ziemošanas vietām, utt. Cik tālu tas ir no patiesības! Esmu redzējusi, kā stārķis, uz jumta kores stāvēdams blakus savai ligzdai, vienu pēc otra no viņa ligzdas materiālā esošajām zvirbuļu ligzdām izvelk un aprij šo mazputniņu bērneļus... Nav glābiņa cīruļa, pļavu čipstes un citu uz zemes ligzdojošo putnu mazuļiem, ja stārķis uzgājis to ligzdu. Stāsta, ka pat mazi zaķēni nav drošībā no spēcīgā, asā knābja. No otras puses, tik daudz mums, cilvēkiem, nevēlamu radījumu nonāk stārķa vēderā, ka varam būt tiem pateicīgi. Ir arī citas jomas, kur stārķi rada lielākas vai mazākas problēmas.

Patlaban viena no nozīmīgākajām ir stārķu ligzdošana uz elektrības stabiem – tādu Latvijā ir vismaz septiņi tūkstoši. Ligzdas svars sasniedz pat tonnu, to veidojošie zari saskaras

ar vadiem, arī paši putni pielidojot var izraisīt Īssavienojumu. Latvenergo galvenais uzdevums – nodrošināt stabilu elektroenerģijas piegādi – tādējādi ir apgrūtināts. Koncerna darbinieki cenšas atrast kompromisu – potenciāli bīstamās ligzdas ierobežotā daudzumā tiek noņemtas ārpus ligzdošanas laika, daļai stabu uz paaugstinājuma tiek piestiprināta mākslīga ligzdas platforma. Šādas mākslīgas pamatnes tiek ļoti plaši izliktas citur Eiropā, tikai tur tiek lietoti gk. dzelzsbetona, nevis koka stabi kā pie mums, kas nav tik izturīgi un nav paredzēti tik lielai slodzei. Tikai retos izņēmuma gadījumos, kad ligzda ir nošķībusies un draud nokrist ar visu, kas tajā atrodas, tā tiek noņemta arī ligzdošanas laikā (šādu gadījumu skaits nepārsniedz 10 gada laikā). Ja ir iespējams, ligzdu pārvieto citā vietā, vai mazuļi tiek nodoti audzināšanā citur. Šādi gadījumi tiek saskaņoti ar attiecīgajām vides aizsardzības institūcijām. Lai cik nepatīkami ir šādi gadījumi, populācijai kopumā šeit un tagad tie draudus nerada – gan mūsu, gan visa balto stārķu saime kopumā šobrīd ir stabila vai augoša. Daudz dzirdam iedzīvotāju iebildumus pret ligzdu noņemšanu, bet kā mūsdienās dzīvot bez elektrības? Stārķiem pašiem gan nav lielu problēmu nedēļas laikā uzbūvēt jaunu ligzdu, it sevišķi, ja paši iedzīvotāji parūpētos par mākslīgas pamatnes uzlikšanu gan pašiem, gan stārķiem piemērotā vietā. Kā un kur liekamas šādas pamatnes, varat uzzināt Latvijas Ornitoloģijas biedrības interneta lapā www.lob.lv, kur sadaļā *Publikācijas* atradīsiet brošūru [Balto stārķu ligzdu pamatnes](#). Paši galvenie principi – nevajadzētu ligzdas vietu izvēlēties dzīvojamās mājas tiešā tuvumā – putni ir lieli, daudz ēd un attiecīgi arī daudz kakā. Otra svarīga lieta – lai kur pamatne tiktu izvietota, tai jābūt piestiprinātai ļoti stipri un stabili, citādi stiprākā vējā ligzda ar visu saturu ies bojā. Citkārt stārķi rada problēmas, būvējot ligzdu uz lietojama skursteņa. Vienīgais padoms - jau laicīgi neļaut to darīt, jaucot pustaisīto ligzdu un biedējot putnus prom, pirms vēl tiek dētas olas. Diemžēl ne vienmēr stārķi pieņems to ligzdas pamatni, ko piedāvāsi, un pa visu varu centīsies būvēties vecajā vietā. Ko lai saka – viņa mazajā galviņā ielīst un piespiest izpildīt mūsu pavēles mēs nevaram; dzīvniekiem, tāpat kā mums, ir dažādi raksturi, niķi un stiķi – vieni ir miermīlīgāki, citi – stūrgalvīgi un nikni. Katru gadu saņemam ziņas par atsevišķiem stārķiem, kas neatlaidīgi uzbrūk ēku logiem vai automašīnām; domājams, ka atspulgā redzamo attēlu tie uztver kā svešu iebrucēju, un attiecīgi rīkojas. Vienīgais padoms – aizsegt attiecīgos objektus ar neatstarojošu materiālu – audumu vai ko citu. Dzirdēti arī šausmu stāsti par dzīvām čūskām, kas krīt no stārķa ligzdas un pēc tam ložņā pa sētsvidu. Neapšaubāmi, ka kādreiz un kaut kur tā ir gadījies, bet nav ticams, ka tā būtu parasta lieta – pirmkārt, stārķi, čūsku vai jebko citu noķēruši, mēdz to nosist; otrkārt, kad ēdamais ligzdā nogādāts, tam ir maz izredžu izvairīties no ēdelīgajiem mazuļiem.

Tomēr vairumā gadījumu cilvēki „savus” stārķus sagaida ar prieku un patikšanu, un kļūst bēdīgi, ja tiek izmests stārķa bērns. Ko lai tādos gadījumos dara? Šeit ir divi aspekti. Pirmais – ja jau mazulis izmests, visdrīzāk ar to kaut kas nav kārtībā, un viņa izdzīvošana, lai eventuāli tālāk nodotu savus ne pārāk labos gēnus, nav vēlama. Nav vēlama no sugas labklājības viedokļa kopumā, baltā stārķa gadījumā nevajadzīga arī tāpēc, ka šīs sugas pastāvēšana nav apdraudēta (citādi būtu, ja tas būtu kāds ļoti rets dzīvnieks – tad pat viena indivīda glābšana būtu svarīga). Otrs – cilvēciskais aspekts liek mums būt līdzietīgiem pret jebkuru nelaimē nokļuvušu radību. Ja šis aspekts jums šķiet svarīgāks – varat mēģināt mazuli ņemt savā pilnā aprūpē (atgādināšu, ka Zooloģiskais dārzs nav paredzēts slimu savvaļas dzīvnieku turēšanai, un speciāli šim nolūkam paredzētu patvertņu Latvijā nav). Un vēl (kas daudziem nav zināms) – Latvijas likumdošana nepieļauj savvaļas dzīvnieku turēšanu gūstā

Janaus M. 2014. Baltais stārķis, svētelis. Rīga, Latvijas Ornitoloģijas biedrība.

bez saskaņošanas ar Dabas aizsardzības pārvaldi. Jāņem vērā, ka stārķa ēdienkartē ir tikai dzīvnieku izcelsmes barība (skat. *Barošanās*), ar putru un maizi tas neizaugs. Mazulis jābaro vairākas reizes dienā, neaizmirstot to arī padzirdīt. Nav izslēgts, ka šāds cilvēku izaudzēts putns negribēs vai nevarēs rudenī aizlidot, tātad jārēķinās ar to, ka rūpes par to neizpaliks arī visu ziemu. Tas pats attiecas uz tiem „nepareizajiem” stārķiem, kas kaut kādu iemeslu dēļ rudenī nedodas prom. Vai to mēģināt noķert un audzināt kūtiņā, vai atstāt lapsai par barību – tas jāizlemj pašam. Tā nu tas mūsu pasaulē iekārtots, ka vieni dzīvnieki pārtiek no citiem – ieskaitot mūs, cilvēkus (izņemot vegānus...).

Literatūra

Par baltajiem stārķiem ir uzrakstīts ļoti daudz – gan nopietni zinātniski traktāti, gan populārzinātniskas publikācijas un īsi ziņojumi. Piedāvājam dažus darbus, kur varēsiet uzzināt par šo putnu vēl daudz vairāk.

- Bauer K.M., Glutz von Blotzheim U.N. 1966. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 1: 388–415.
- Cramp S. (Chief Ed.) 1978. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. Vol. 1: 328–335.
- Creutz G. 1988. Der Weißstorch. Die Neue Brehm-Bücherei. 375. A.Ziemsen Verlag. 236 S.
- Janaus M., Stīpniece A. 2000. Balto stārķu uzskaites rezultāti Latvijā 1994.–1995.g. *Putni dabā* 10.2: 2–13.
- Janaus M. 2000. Balto stārķu ligzdošanas sekmes Latvijā no 1989. līdz 1999. gadam. *Putni dabā* 10.2: 14–21.
- Janaus M., Stīpniece A. 2013. The White Stork in Latvia from 1934 to 2005. In: White Stork populations across the world. NABU.
- Spuris Z. 1960. Balto stārķu skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR 1958. gadā. (Results of White Stork census in Latvian SSR in 1958). Grām.: Latvijas putnu dzīve. Ornitoloģiski pētījumi nr. 2, 99–109.
- Strautzels T. 1942. Zusammenfassung der Ergebnisse der Storchbestandszählung in Lettland 1934. *Orn. Monatsberichte* 50, 3: 69–79.
- Борейко В.У., Грищенко В.Н. 1999. Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов. Т.2. Птицы. Киев. 172 с.